

Ansvar för samiskt kulturarv

Översyn av behovet att samla in, bevara och vetenskapligt bearbeta arkivmaterial med koppling till urfolket samerna och deras språk

Sametinget och Institutet för språk och folkminnen

Ku2017/02544/LS och Ku2017/00478/KL
Dnr Sametinget 1.3.8-2018-1077
Dnr Isof 14-17/1773

2019-06-28

© Sametinget och Institutet för språk och folkminnen

Redovisning av regeringsuppdrag 2019-06-28

Omslagsbild: Ana-Maria Fjällgren/Sametinget

Innehåll

Sammanfattning	4
Sametingets uppfattning	4
Instituttet för språk och folkminnets uppfattning	4
1. Inledning	6
Sametingets roll	6
Instituttet för språk och folkminnets roll	6
Regeringsuppdragets genomförande	7
Genomförande av samråd	7
Omvärldsanalys	8
2. Samråd – Det samiska civilsamhällets synpunkter	9
Insamling	9
Bevarande	10
Vetenskaplig bearbetning	11
Det statliga ansvaret	11
3. Sametingets synpunkter och förslag	13
Insamling, bevarande och vetenskaplig bearbetning	13
Det statliga ansvaret	14
Internationell rätt	14
Förslag till åtgärder	15
4. Instituttet för språk och folkminnets synpunkter och förslag	16
Insamling, bevarande och vetenskaplig bearbetning	16
Arkivansvar	16
Forskning	17
Förslag till åtgärder	18
 Källor och referenser	 19
Bilagor	20

Sammanfattning

Sametinget och Institutet för språk och folkminnen (Isof) har i sina respektive regleringsbrev 2018 (Ku2017/02544/LS och Ku2017/00478/KL) fått i uppdrag att se över behovet av att samla in, bevara och vetenskapligt bearbeta arkivmaterial med koppling till urfolket samerna och de samiska språken. Uppdraget ska göras i samråd med samiska organisationer och institutioner. I uppdraget ingår även att se om det behövs ytterligare förtydligande av det statliga ansvaret för samiskt kulturarv.

Sametinget och Institutet för språk och folkminnen konstaterar att våra respektive uppfattningar kring såväl lägesbedömningen som förslag till åtgärder skiljer sig väsentligen. Därför väljer vi att redovisa våra olika synpunkter och förslag till åtgärder i separata avsnitt i vårt gemensamma svar på uppdraget.

Sametingets uppfattning

Sametinget anser att avsaknaden av en ansvarig huvudman för samiskt arkivmaterial är ett grundläggande problem för det samiska kulturarvet. Trots att Sametinget är förvaltningsmyndighet för samisk kultur förvaltas samisk kultur, samiskt kulturarv och kulturmiljöer i praktiken av flera andra svenska myndigheter. Sametinget vill som företrädare för urfolket samerna stärka samernas självbestämmande genom att förvalta det samiska kulturarvet. Sametinget får därmed det samlade förvaltningsansvaret för samiska arkivsamlingar.

Samiska institutioner som har upparbetade arkiv såsom Åtte museum ska tillföras resurser för ändamålet. Samiska institutioner som Gaaltje och andra framtida samiska informationscentra, kan fungera som noder till ett samiskt arkiv och innehålla regionalt material i form av originalhandlingar eller digitala kopior. Även andra regionala institutioner kan ha samma funktion för att stärka den regionala samiska kulturen. Både Finland och Norge har arkiv med motsvarande funktion.

Sametinget föreslår att:

- Regeringen ger Sametinget i uppgift att samla in, bevara, vetenskapligt bearbeta samt sprida kunskap och material om det samiska språket samt samiska dialekter, folkminnen, folkmusik och namn i Sverige. Detta bör förtydligas i Sametingets instruktion.
- Regeringen ger Sametinget i uppdrag att i en ny utredning föreslå hur det statliga ansvaret för samiska kulturarv i Sametingets regi kan organiseras och finansieras.

Institutet för språk och folkminnens uppfattning

Institutet för språk och folkminnen har en av Sveriges största samlingar med material om folklig kultur i Sverige, i detta ingår material som skildrar samernas kultur och språk. Arkivsamlingarna utgörs av material som både har Isof som arkivbildare och som tillhör enskilda arkiv. De samiska samlingarna är inte särredovisade, utan är integrerade med annat

material i arkivet. Detta eftersom det inte finns en fast gräns mellan samiskt å ena sidan och nybyggarkultur, finsk och meänkielisk kultur etc. å andra sidan.

Isof anser att nuvarande arkivansvar måste upprätthållas för att möjliggöra ett långsiktigt och ansvarsfullt bevarande och tillgängliggörande av viktiga delar av vårt kulturarv. Att splittra samlingar är ett allvarligt ingrepp och kan få mycket negativa konsekvenser för möjligheten att bevara materialet ordnat på lång sikt. Isof ställer sig samtidigt mycket positivt till ett långtgående samarbete med Sametinget för att säkerställa att de samlingar som rör samisk kultur och samiska språk förvaltas och tillgängliggörs på ett sätt som tillmötesgår samiska intressen.

Isof delar inte alla Sametingets slutsatser och ställningstaganden, men vill framhålla att samarbete och nätverksbildande inom området gagnar alla parter. Isof anser att myndighetens uppdrag ska kvarstå i nuvarande form.

Institutet för språk och folkminnen föreslår att:

- Regeringen förtydligar det statliga ansvaret för samiskt kulturarv genom att ge Sametinget resurser för att bygga upp en arkivkompetens vid myndigheten.
- Regeringen ger stöd till kulturarvsmyndigheter för att kunna digitalisera arkivmaterial med koppling till urfolket samerna och de samiska språken.
- Regeringen ger Sametinget i uppdrag att skapa ett nätverk för att stödja samiska föreningar, organisationer och institutioner att utveckla kompetens och medvetenhet kring arkivering av samiskt kulturarv. För detta bör även resurser tilldelas.

Ett sätt att flåta skintömmar.
Flåtade skintömmar tillverkas på följande sätt:
Man gör strängar av senor och sämskeskinn (sasne).
Strängarna lindas man upp på pinnar, omkr. 2 dm.
långa. Man har fyra pinnar i vardera handen vid
flåtningen, och tömmen blir då fyrkantig (nielje -
biekak). Tömmen kallas "rūtök-lab'je". Man har ing-
en sträng mitt inne i tömmen. Har man endast två
strängar i vardera handen, blir tömmen rund.

Arkivuppteckning: Institutet för språk och folkminnen, ULMA 4085.

1. Inledning

Sametingets roll

Samer är ett urfolk i Sverige¹. Sametinget är förvaltningsmyndighet inom rennäringens område och för samisk kultur samt samernas folkvalda parlament. Sametingets politiska organ fastställer mål för myndighetens arbete för att tillvarata det samiska folkets intressen. Myndighetens främsta uppgift är att bevaka frågor som rör samisk kultur i Sverige. Myndigheten ska verka för en levande samisk kultur, ta initiativ till verksamheter och föreslå åtgärder som främjar denna kultur. Sametinget arbetar med att främja bland annat rennäringen, samiskt näringsliv och samhällsplanering, samisk kultur, information, samiska språk och nationella minoriteter. Sametinget följer, utvärderar och håller regeringen informerad om utvecklingen inom bland annat samisk kultur och fastställer mål för och leder det samiska språkarbetet och minoritetspolitiken. I verksamheten ingår även Samernas bibliotek som tillhandahåller litteratur som rör samisk kultur och språk. Sametinget har idag inget ansvar för samiskt arkivmaterial, utöver ansvaret att hålla myndighetsarkiv.

I Sametingets språkarbete ingår att lyfta de samiska språken genom exempelvis Språkcentrums arbete att främja ökad användning av samiska med utåtriktad verksamhet och Giellagáldu som är ett samnordiskt expertorgan för samisk språkvård. Sametinget fördelar korttidsstudiestöd för samiska språk och ska yttra sig i ärenden om fastställande av samiska ortnamn, granska förslag till samiska namn på allmänna kartor och yttra sig i frågor om personnamn med samisk anknytning. Sametinget stödjer inom det minoritetspolitiska uppdraget de samiska förvaltningskommunerna och följer upp tillämpningen av lagen (2009:4724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk. Till samisk kultur fördelas verksamhetsbidrag till organisationer och institutioner som exempelvis sameföreningar och kulturcentra och projektbidrag som bidrar till ett vitalt och levande samiskt civilsamhälle². Inom Sametingets arbete med det immateriella kulturarvet bedrivs ett samnordiskt samarbete med Sametingen i Finland och Norge samt andra samiska organ.

Institutet för språk och folkminnens roll

Institutet för språk och folkminnen är en expert- och forskningsmyndighet med uppgift bedriva språkvård och på vetenskaplig grund öka, levandegöra och sprida kunskaper om språk, dialekter, folkminnen, namn och immateriella kulturarv i Sverige. Isof ska också yttra sig i ärenden om personnamn samt ortnamn och granska förslag till namn i grundläggande geodata.

Myndighetens grunduppdrag innebär att förvalta den kultur och de språk som finns, och har funnits, inom Sveriges gränser. Isof ska enligt instruktionen också särskilt "samla in, bevara, vetenskapligt bearbeta samt sprida kunskap och material om det svenska språket, de nationella minoritetsspråken finska, jiddisch, meänkieli och romani chib, det svenska teckenspråket samt dialekter, folkminnen, folkmusik och namn i Sverige". En viktig del i myndighetens arbete med att främja samtliga minoritetsspråk, här ingår även samiskan, är

¹ 1 kap, 2 §, regeringsformen (1974:152)

² Sametingets årsredovisning 2018, s. 9, 16f, 21ff, 32f, 39f

språkrevitalisering. Det sker bland annat genom fördelning av statsbidrag till insatser som leder till att fler får tillgång till sitt språk.

Regeringsuppdragets genomförande

Sametinget och Isof har avgränsat utredningsarbetet till de uppdrag respektive myndighet har genom sina instruktioner. Sametinget har även bidragit med ett utökat resonemang kring samisk kultur. Isofs synpunkter och ställningstaganden rör i huvudsak det samlingsområde och de övriga uppgifter som myndigheten har enligt sin instruktion. Sametinget och Isof har samverkat genom en gemensam arbetsgrupp. Arbetsgruppen har arbetat utifrån en framtagna plan. Arbetet har utgått från respektive myndighets arbetsprocesser som rör det samiska kulturarvet och syftar till att formulera ansvarsförhållandet för det samiska materialet samt det statliga ansvaret.

Regeringen bedömer i propositionen Kulturarvspolitik (s 176)³ att det finns behov att se över behovet av insatser för att samla in, bevara och vetenskapligt bearbeta arkivmaterial med koppling till urfolket samerna och de samiska språken. Regeringen formulerar i propositionen att Sametinget och Isof är de två myndigheter som är lämpade att utreda denna fråga. Vidare hänvisar regeringen exempelvis till att det i den europeiska stadgan om landsdels- och minoritetsspråk (artikel 12.1.g), finns en bestämmelse rörande arkivering. I denna anges även att i fråga om kulturell verksamhet och kulturella inrättningar ska staterna uppmuntra och/eller underlätta upprättandet av organ med uppgift att insamla, förvara, presentera eller offentliggöra verk framställda på landsdels- eller minoritetsspråk. I Sverige finns idag ingen statlig myndighet som har ett uttalat ansvar när det gäller arkivmaterial med koppling till urfolket samerna och de samiska språken.

Genomförande av samråd

De två myndigheterna bjöd in till samråd den 4 oktober 2018 i Jokkmokk på Ájtte - Svenskt Fjäll- och Samemuseum. Vid samrådet deltog representanter från organisationerna Renägarförbundet, Same Ätnam, Sáminuorra, Samerådet, Svenska samernas riksförbund (SSR) samt Ájtte, tidskriften Samefolket, Sametingets kulturnämnd och Vaartoe - Centrum för samiska studier vid Umeå universitet. Information om uppdraget lades därefter ut på myndigheternas hemsidor, tillsammans med en öppen inbjudan att inlämna skriftliga synpunkter kring uppdragets två huvudfrågor.

De frågor som ställdes var:

- Vilka insatser ser ni behövs för att samla in, bevara och vetenskapligt bearbeta samiska arkivmaterial?
- Vem ska ansvara för samiskt kulturarv?
- Behövs det ett förtydligande av det statliga ansvaret för samiskt kulturarv?

En skriftlig förfrågan om synpunkter sändes också till 65 organisationer, föreningar och institutioner. 21 svar inkom under tiden november 2018 - februari 2019, från Arjeplogs sameförening, Bágo čálliid siebrie, Álgguogáhtie, Hijven, Kiruna sameförening, Orrestaare

³ 2016/17:116 Regeringens proposition Kulturarvspolitik

saemien sibrie, Silbonah sámesijdde, Storlule sameförening, Vadtejen saemiej sijte och Vaisa sameförening, organisationerna Renägarförbundet, Same Ätnam och Svenska samernas riksförbund, sametingspartiet Landspartiet svenska samer, institutionerna Ájtte - Svenskt fjäll- och samemuseum, Gaaltije – Sydsamiskt kulturcentrum, Samernas utbildningscentrum, Sameslöjdstiftelsen Sámi Duodji samt från tidskriften Samefolket och myndigheten Same-skolstyrelsen.

Omvärldsanalys

I både Finland och Norge finns samiska arkiv med ansvar över samiskt arkivmaterial. Det samiska arkivet i Finland ingår i Riksarkivet i Finland och arkivet i Norge ingår i Arkivverket. *Sámi arkiiva/Samearkivet* i Finland ingår i Riksarkivets verksamhet vilken är knuten till undervisnings- och kulturministeriets förvaltningsområde. Det samiska arkivet är lokaliserat till Enare och har till uppdrag att bevara samiskt kulturarv. Upptagningsområdet är nationellt. Samiska myndigheter och institutioner överför sina arkivhandlingar till Sámi arkiiva. Material tas även emot från privatpersoner, föreningar, stiftelser och företagsarkiv som är av betydelse för samisk forskning. Arkivet har även ett särskilt inspelningsarkiv för audiovisuellt och inspelat material. Materialet i arkivet är tillgängligt för samisk forskning och allmänheten.⁴

Sámi arkiiva/Samisk arkiv i Norge har ett nationellt ansvar för samiskt arkivmaterial med uppgiften att säkra källmaterial till samisk historia. Arkivet i Kautokeino är en del av det statliga Arkivverket och förvaltningsansvaret ligger hos Riksarkivarien. Sámi arkiiva har privata arkiv och arkiv ifrån offentliga institutioner med material med samisk anknytning och merparten av materialet finns sökbar i en digital portal. Privata arkiv omfattar exempelvis person-, förenings- och organisationsarkiv. Samiska institutioner har arkivmaterial deponerat i arkivet. I uppdraget ingår att bevara och förvalta audiovisuella samlingar.⁵

Riksarkivarierna i Norge, Sverige och Finland samlade till möte i Kautokeino i januari 2019 uttalade sig gemensamt om samiska arkivfrågor:

Arkiven tar vara på det samiska kulturarvet. Arbetet inom den offentliga förvaltningen för att bevara urfolkens arkiv bidrar till att samerna får ökad tillgång till sitt eget kulturarv. Samisk dokumentation, perspektiv och röster ingår som en del i den demokratiska samhällsutvecklingen i de nordiska länderna. Att förbättra användarnas tillgång till de samiska arkiven är därför ett viktigt område att satsa på. Ökat samarbete med arkivinstitutioner över landsgränserna är avgörande för att bevara det gemensamma samiska kulturarv vi har i Norden.⁶

I detta sammanhang bör nämnas att Sveriges regering tillsatt *Arkivutredningen* (Ku2017:02), vars övergripande syfte är att säkerställa samhällets tillgång till allmänna handlingar både nu och i framtiden. Utredningen beräknas avsluta sitt arbete senast den 18 november 2019.

⁴ www.arkisto.fi

⁵ www.arkivverket.no/om-oss/samisk-arkiv

⁶ <https://riksarkivet.se/nyheter.se/nyheter-och-press?item=114573>

2. Samråd – Det samiska civilsamhällets synpunkter

Nedan sammanfattas de synpunkter som framkommit från det samiska civilsamhället om insamling, bevarande och vetenskaplig bearbetning av samiska arkivsamlingar samt det statliga ansvaret. Med det samiska civilsamhället avser vi de samiska organisationer, föreningar och institutioner som har deltagit i samrådet⁷ i Jokkmokk och/eller lämnat skriftliga synpunkter.⁸

Insamling

I de skriftliga synpunkterna framkom behovet att bedriva arkivverksamhet med samiska material på ett tydligt, transparent och strukturerat sätt. Dels för att säkerställa att material samlas in från olika geografiska områden och ifrån alla språkliga varieteter, dels för att materialet då görs mer tillgängligt för den samiska allmänheten. Insamlandet bör göras ur ett samiskt perspektiv för att ge en mer rättvisande bild av den samiska kulturen och dess yttringar genom historien. Utifrån samiskt synsätt finns luckor i kunskapsuppbyggnaden av främst det immateriella kulturarvet. Det är viktigt att kartlägga museers, föreningars, organisationers och även privatpersoners samlingar för att få en översikt av vilka kunskapsbrister som finns. Idag är arkivmaterialet utspritt utan möjlighet till överblick och samordning. I synpunkterna påpekades även att representanter från majoritetssamhället samlat in kunskap från och om den samiska kulturen utifrån sina perspektiv och syften, vilket har färgat insamlandet och vad som finns bevarat i arkiven. Förtroende är en förutsättning för att samer, i föreningar, organisationer och som individer, ska vilja bidra till insamling, dokumentation och arkivering av sitt kulturarv.

Deltagarna på samrådet önskar en hållbar arkivutveckling med möjligheter till digitalisering och en omfattande samtidsdokumentation för att få in nytt material i samlingarna. I diskussionerna påpekades att det inte bara handlar om att bevara, utan också om att vetenskapligt bearbeta materialet.

Civilsamhället har behov av rådgivning och vägledning för att få bättre kännedom om vilka material som är av vikt att lämna in till arkiv. En tydlig vägledning skapar förutsättningar för en väl fungerande insamling. Privatpersoner och föreningar genomför ofta egen dokumentation som ett bidrag till att bevara sin lokala historia och de faller ofta utanför ramarna för bestämmelser som rör hanteringen av arkiv. Idag saknas ett övergripande ansvar, mycket material är oförtecknat och finns spritt utan att vara tillgängligt. Exempelvis har Svenska samernas riksförbund viktigt material som har använts vid principiellt viktiga rättegångar som rör mark- och landrättigheter. De har behov av att digitalisera materialet för att säkra det inför framtiden och att tillgängliggöra det för det samiska civilsamhället och forskningen. Det framförs i synpunkterna att det inte ska behöva vara en fråga om tillgång till resurser för att civilsamhället ska kunna överföra sina arkiv till en arkivorganisation eller för att kunna upprätthålla ett eget väl fungerande sökbart arkiv.

Det finns ett stort behov av ett samlat samiskt arkiv, flera framförde att uppdraget borde ingå i Sametingets förvaltning. Det ses som viktigt att öka insamlingen av arkivmaterial

⁷ Minnesanteckningar 2018-10-04 samrådsmöte på Ájtte, se bilaga

⁸ Inkomna skriftliga synpunkter, se bilaga

kopplat till samisk kultur och att få tillgång till detta. Det uttrycks att den samiska kunskapen behöver delas aktivt med folket vars kultur ligger till grund för samlingarna. Genom digitalisering kan fler få tillgång till den samlade kunskapen.

Det samiska civilsamhället har ett uttalat behov av geografisk närhet till sin kulturella kunskap vilket försvåras med den ordning som finns i Sverige idag då samiskt arkivmaterial innehas och förvaltas av många institutioner utan en reell samordning. Ett återkommande förslag är att samlokalisera ett sådant arkiv med Ájtte museum och andra samiska kulturcentra. Samiskspråkig och kulturell kompetens anses vara en förutsättning vid insamling av arkivmaterial. Ájtte - Svenskt Fjäll- och Samemuseums Interreg-projekt AIDA (Arctic Indigenous Design Archives) är ett arkiv för duodji (slöjd, konsthantverk och design med grund i samisk tradition och formspråk) och har en tydlig koppling mellan material som blir arkivhandlingar och faktiska föremål. Projektet samlar in och bevarar material som beskriver arbetsprocesser och berättelser om föremålets tillkomst i samarbete med de konsthantverkare som donerar sina samlingar. Det är ett unikt sätt att bygga en samling på som utgår ifrån samisk traditionell kunskap och en samisk syn på vad som är värt att bevara. Den samiska kulturen är inte statisk och det finns ett uppdämt behov hos samer av att samla in samiskt kulturarv på ett systematiskt sätt för att överbrygga det glapp av kunskap mellan det historiska arkivmaterialet och vår samtid. Det finns en märkbar oro att en del av samtidshistorien kan förstöras då nutidsdokumentationen är eftersatt och inte förvaltas på bästa sätt.

Bevarande

Behovet av ökade resurser i form av pengar, personal och engagemang för samiska arkivsamlingar framfördes vid samrådet. Ett samlat ansvar för samiska arkivmaterial efterfrågades. Det upplevdes att ansvaret idag enbart ligger på de enskilda organisationerna. Många av deltagarna efterlyste professionella arkiv med utbildad personal som har kunskap om samisk kultur och samiska språk.

I de skriftliga synpunkterna framkom att samiska organisationer med arkiv ser risken att material inte förvaras och sköts på ett tillfredställande sätt och därmed kan bli oanvändbart i framtiden. Arkivmaterial med samisk anknytning finns spritt och inte sällan hemma hos personer med särskilda uppdrag i föreningar och samebyar. Det kan vara uppteckningar, föreningsarkiv, tidskriftsmaterial, fotografier, bildnegativ, kassetband, tidigare forskning, privata samlingar etc. Idag är det svårt att få en överblick över vilket samiskt material som finns och om det är tillgängligt för det samiska civilsamhället och vetenskaplig forskning. Samiska organisationer och föreningar saknar en arkivfunktion för sina behov, ett arkiv som de kan lämna in handlingar till, och få råd och hjälp av någon som har det övergripande ansvaret. Bevarandet försvåras genom bristande resurser, brist på kunskap och avsaknad av lämpliga lokaler för ändamålet. Sameslöjdstiftelsen och en del samebyar i Norrbotten köper hyllplats i Ájtte museums arkiv till sitt arkivmaterial. Tidningen Samefolket har osorterat arkivmaterial varav det äldsta är från 1903. Det är kort sagt uppenbart att hanteringen av arkivmaterial inte är tillfredställande idag.

Vetenskaplig bearbetning

I de skriftliga svaren framkom att ett samlat samiskt arkiv skulle främja samiska fokusområden som slöjd, renskötsel, natur, fiske, jakt och levnadshistorier. Ett samiskt perspektiv skulle bidra till ett bredare insamlingsarbete med den positiva följdverkan att den vetenskapliga beredningen skulle bli bättre och mer mångfacetterad. En samisk förvaltning förväntas förändra synen på vad som är värt att samla in och ger i förlängningen en mer nyanserad bild av det samiska samhället. Ökad kunskap om detaljer efterfrågas för att få möjlighet att applicera andra frågeställningar på arkivmaterialet. Samiskt Utbildningscentrum lyfter behovet av att få större tillgång till äldre kunskap att använda som grund i utbildningarna för att gagna elevernas utveckling i samiska språk och *duodji*. Det finns ett uttalat intresse av att språksamlingar vetenskapligt bearbetas för att tillgängliggöras för civilsamhället, forskning, utbildning och läromedelsproduktion. En synpunkt är att det finns behov hos allmänheten av kortare utbildning i hur man söker och arbetar med arkiv. Det ses som ett problem att begränsade resurser för samisk kultur bidrar till att vår samtid, som blir en del av vår historia, inte dokumenteras i tillräcklig grad vilket försvårar den vetenskapliga bearbetningen. Samhällsutvecklingen har skett i mycket snabb takt vilket har lett till ändrade levnadsförhållanden och en förändrad samhällsstruktur för samer. Uppfattningen är att det finns ett kunskapsglapp mellan det äldre kulturhistoriska materialet och vår samtid.

Tillgången till det samiska kulturarvet ses som begränsad då arkivsamlingar bevaras utanför det samiska kärnområdet på andra institutioner än de samiska. Det betraktas som ett hinder vid forskning, då det kan påverka forskningens resultat. Det anses viktigt att det finns en teknisk samordning mellan arkiven så att det blir enklare att finna det material man har behov av, att få en samlad kunskap och kunna göra jämförelser. En gemensam databas efterfrågas för att säkerställa tillgängligheten och att lokala institutioner eller kulturcentra med arkivfunktion har tillgång till en sådan. Åtte museum nämner att brist på medel är ett hinder i utvecklandet och tillgängliggörandet av samiska arkivsamlingar, vilket gör att de inte har möjlighet att tillsätta de resurser som är nödvändiga för utvecklandet av Ája - Samiskt arkiv- och bibliotekscentrum.

Samsyn är viktigt om vilka etiska regler som gäller vid tillgängliggörandet av samiskt arkivmaterial. Det framfördes förslag på samrådet om en slags etikprövningsnämnd som kan vägleda när arkivmaterial kan behöva skyddas mot kommersiellt utnyttjande.

Synpunkter har även framförts att det bör uppmärksammas hur insamlat material hanteras i dagens forskning om samer. Med en ökad digitalisering, öppet och sökbart på internet, kan alla få tillgång till samiskt kulturarv, vilket kan medföra en ökad risk för exploatering. Exponering av exempelvis dokument och fotografier från rasbiologisk forskning, ljudinspelningar- och upptagningar från både äldre och nyare tid, personjojkar etc. kan vara direkt olämpliga att publicera digitalt.

Det statliga ansvaret

Vid samrådet framkom ett uttalat behov att staten bör förtydliga ansvarsfrågan. Med hänvisning till urfolksdeklarationen betonades att urfolken har rätt att själva ansvara för sin kultur. Det föreslogs att det nu aktuella uppdraget undersöker hur övriga nordiska länder inom Sápmi arbetar med arkivfrågor, samt hur andra urfolk förhåller sig till dessa frågor. Ett

annat förslag var en årligt återkommande konferens om samiska arkivfrågor. Det är även oklart vilket arkiv som skulle kunna ta hand om samiskt material. Det påpekades att Åjtte museum redan nu arbetar med samiska arkivfrågor och borde kunna fortsätta att utveckla detta. Ett annat förslag var att Gaaltje kunde täcka det sydsamiska området tillsammans med Umeå universitet.

Det samiska civilsamhället anser samstämmigt att Sametinget, som företrädare för det samiska folket, bör ha det samlade förvaltningsansvaret för samiska arkivsamlingar. Det anses också viktigt att stärka samiska institutioner som har upparbetade arkiv såsom Åjtte museum och att tillföra resurser för ändamålet. Samiska institutioner som Gaaltje och andra framtida samiska informationscentra, kan med tillförandet av en arkivfunktion fungera som noder till ett samiskt arkiv och innehå regionalt material i form av originalhandlingar eller digitala kopior. Även andra regionala institutioner kan ha samma funktion för att stärka den regionala samiska kulturen. Med insatsen kopplas befolkningen och arkiven tätare samman. Den ordning som finns idag, att samiskt arkivmaterial är uppdelat på flera institutioner utanför samiskt kärnområde upplevs som problematiskt. Samisk expertis behövs för att materialet ska kunna användas på rätt sätt i rätt kontext. En samisk förvaltning av det egna kulturarvet och en etablering av ett samiskt arkiv i Sverige skulle ge möjligheter till utveckling även av det samiska civilsamhället.

När det gäller det statliga ansvaret för samiskt kulturarv, framkom ett stort behov av att bedriva arkivverksamhet med samiskt material på ett strukturerat, transparent och samlat sätt, för att säkerställa det samiska civilsamhällets behov. En arkivorganisation som vägleder organisationer och föreningar, säkerställer en långsiktigt god hantering av materialet samt har en samlande funktion för allt samiskt arkivmaterial, efterfrågas. Förvaltningen av samiska arkivsamlingar bör ske utifrån ett samiskt perspektiv för att säkerställa en positiv utveckling av samisk kultur. Urfolket samernas kultur och språk utgör grunden för de samlingar som idag finns. Därför är urfolket den reella ägaren till kulturarvet. Idag saknas en myndighet med ett utpekat ansvar vilket gör det samiska kulturarvet sårbart.

Foto: Marie Enoksson/Sametinget

3. Sametingets synpunkter och förslag

Insamling, bevarande och vetenskaplig bearbetning

Avsaknaden av en ansvarig huvudman för samiskt arkivmaterial är ett grundläggande problem för det samiska kulturarvet. På bara ett par generationer har samiska livsbetingelser ändrats radikalt, vilket speglas i den negativa kultur- och språkbytesprocess som fortfarande pågår i det samiska samhället. I vår samtid har samer börjat stärka och återta sitt kulturarv och den värdegrund som kulturen vilar på och beskrivs i *Árbediehtu* – Sametingets policydokument för traditionell kunskap⁹. Vår samtid blir också historia men är svårare att överblicka då mångfalden av källor och dokument är mycket stor.

Sametinget anser att insamlande av samiskt kulturarv och traditionell kunskap ska ske utifrån samisk kulturell kompetens. I den samiska kompetensen finns kunskap om levnadsförhållanden som gör att arkivsamlingar kan ge djupare information. Det samiska civilsamhället behöver få tillgång till samiskt arkivmaterial för att levandegöra och föra kunskapen vidare. Det immateriella kulturarvet har stor betydelse för den samiska identiteten. I den institutionella hanteringen av samernas kulturarv har samer saknat rätten till sitt kulturarv och det faktiska tolkningsföretrådet. Samisk kultur har ofta värderats utifrån andra värdeskalor än kulturens egna med objektifiering av samer och samiskt kulturarv.

En arkivorganisation med ett övergripande ansvar för samiskt arkivmaterial är önskvärd eftersom det skulle fylla det samiska civilsamhällets faktiska behov. Både Finland och Norge har samiska arkiv med motsvarande funktion. Den ordning vi har i Sverige med arkivmaterial förvarade på flera institutioner och hos privatpersoner, med särskilda uppdrag i föreningar och samebyar, är inte tillfredställande. Resurser behövs för att samla in och bearbeta samt bevara det samiska civilsamhällets arkivmaterial, inte enbart med bevarandet för ögonen utan även ur rättssäkerhetssynpunkt, då känslig information kan förvaras på olämpligt sätt.

Sametinget arbetar med språklig metodutveckling inom verksamheten för Sametingets Språkcentrum. Nyligen har Sametinget även fått i uppgift att yttra sig i ärenden om fastställande av samiska ortnamn och frågor om personnamn med samisk anknytning. För det arbetet krävs tillgång till samiska arkivsamlingar. Dessa samlingar finns idag på ett flertal museer, institutioner och arkiv, bland annat Institutet för språk och folkminnen.

Forskning har bedrivits om samer, samers levnadssätt, föremål, språk och andra kulturella yttringar. Dessa områden har genom historien vetenskapligt forskats och bearbetats med en för samer okänd agenda. Sametinget instämmer i civilsamhällets synpunkt att exponering av exempelvis dokument och fotografier från rasbiologisk forskning, fotografier och personjojkar kan vara olämpligt. Det behöver vara tydligt vem som ansvarar för och vägleder inom forskningsetik kring samiska arkivsamlingar, hur de ska förvaltas och användas.

⁹ *Árbediehtu* – Sametingets policydokument för traditionell kunskap (2010).
<https://www.sametinget.se/26119>

Museernas framställning av samer i utställningsproduktioner upprätthåller ofta en förlegad syn på vad samisk kultur är, vad som är värt att lyfta fram och berätta.¹⁰ Den samiska kulturen och befolkningen är betydligt mer mångfacetterad och det ensidiga framställandet i produktioner om samer och forskning har bidragit till kulturens utarmning, därför att det påverkat och påverkar hur samer ser på sig själva. Forskningsperspektiv kan användas i maktutövning. När majoritetssamhället i olika historiska sammanhang har satt minoritetsgrupper i fokus har det inte sällan ingått i en särskiljandets praktik.¹¹

Vetenskaplig bearbetning av arkivmaterial med koppling till samerna och de samiska språken ska ske utifrån etiska riktlinjer framtagna av samerna själva genom Sametinget och i samverkan med berörda parter. Etiska riktlinjer kan bygga på urfolksrätten så som den formuleras i internationella deklarationer och konventioner.

Det statliga ansvaret

Det finns ett stort behov av att förtydliga det statliga ansvaret för det samiska kulturarvet. Vid samrådet med civilsamhället fanns en samstämmighet om att Sametinget bör förvalta allt samiskt kulturarv eftersom Sametinget företräder det samiska folket. Ett förtydligande av det statliga ansvaret för samiskt kulturarv där Sametinget tar över ansvaret för samiskt arkivmaterial ligger i linje med sametingslagen och sametingsinstruktionen. Trots att Sametinget är förvaltningsmyndighet för samisk kultur förvaltas samisk kultur, samiskt kulturarv och kulturmiljöer i praktiken av flera andra myndigheter, exempelvis Riksantikvarieämbetet, Institutet för språk och folkminnen och Statens kulturråd. Förvaltningsansvaret och resurserna för samiska kulturfrågor bör samlas hos Sametinget.

Ett nytt bredare uppdrag kan klargöra hur det statliga ansvaret för samiska kulturarv kan infogas i Sametingets förvaltning. En samisk arkivorganisation kan byggas upp med avtal med lämpliga arkivinstitutioner. Det är önskvärt att Sametinget får ett ökat uppdrag att förvalta samiskt arkivmaterial med grund i kulturell kompetens i likhet med Samernas bibliotek. I ett nytt uppdrag kan även ingå att se över förvaltningen av statliga audiovisuella samlingar med koppling till urfolket samerna. Det är en önskvärd utveckling att stärka den samiska befolkningens inflytande och bestämmande över det egna kulturarvet. Ett samiskt övergripande förvaltningsansvar för samiska samlingar är genomförbart eftersom det fungerar i Finland och Norge.

Internationell rätt

Sametinget önskar förvalta det samiska kulturarvet med hänvisning till urfolksdeklarationen, som antagits av FN:s generalförsamling och som Sverige ställt sig bakom. Innehållet i urfolksdeklarationen utgör internationell sedvanerätt som Sverige är bunden av. Sverige har i ytterligare en resolution antagen av generalförsamlingen¹² uttryckt sitt stöd för

¹⁰ Holmberg, Saltzman och Andersson, s. 20, 2018

¹¹ Holmberg, Saltzman och Andersson, s. 28, 2018

¹² A/RES/69/2

deklarationen och dess principer och att respektera, främja och utveckla urfolks rättigheter.¹³ Det finns även relevanta bestämmelser i andra internationella instrument som Sverige är bunden av (ICCPR och Europarådets ramkonvention om skydd av nationella minoriteter omfattas av Sveriges folkrättsligt bindande förpliktelser). FN:s specialrapportör för urfolks rättigheter har i sin senaste rapport om samernas situation i Sverige¹⁴ rekommenderat att reformer genomförs för att säkerställa Sametingets självständighet och oberoende från andra statliga institutioner och myndigheter genom att se över Sametingets status i förhållande till regeringen och andra myndigheter. Detta för att säkerställa Sametingets beslutanderätt och att se till att tillräckliga medel tilldelas så att det kan utföra sitt uppdrag som folkvald institution. Vid FN:s människorättsråds senaste granskning av Sverige (Universal Periodic Review)¹⁵ från 2015 har Sverige rekommenderats att vidta åtgärder för att främja och skydda samernas ekonomiska, kulturella och sociala rättigheter. Att ge Sametinget ansvaret för att samla in, bevara, vetenskapligt bearbeta samt sprida kunskap och material om det samiska språket samt samiska dialekter, folkminnen, folkmusik och namn i Sverige skulle vara ett steg i att uppfylla denna rekommendation inför Sveriges kommande granskning i januari 2020.

De förslag till åtgärder som Institutet för språk och folkminnen framför som avser Sametinget, har inte förankrats hos Sametinget. Sametinget vill som företrädare för urfolket samerna stärka samernas självbestämmande genom att förvalta det samiska kulturarvet. Sametinget vill inte begränsas till att enbart få en samordnande funktion för förvaltningen av samiskt kulturarv. Samordning och samverkan med andra berörda parter kan dock ingå i förvaltningen.

Förslag till åtgärder

Sametinget föreslår att:

- Regeringen ger Sametinget i uppgift att samla in, bevara, vetenskapligt bearbeta samt sprida kunskap och material om det samiska språket samt samiska dialekter, folkminnen, folkmusik och namn i Sverige. Detta bör förtydligas i Sametingets instruktion.
- Regeringen ger Sametinget i uppdrag att i en ny utredning föreslå hur det statliga ansvaret för samiska kulturarv i Sametingets regi kan organiseras och finansieras.

¹³ Para 4 outcome document "We reaffirm our solemn commitment to respect, promote and advance and in no way diminish the rights of indigenous peoples and to uphold the principles of the Declaration"

¹⁴ A/HRC/33/42/Add.3 (rek. 81)

¹⁵ A/HRC/29/13

4. Institutet för språk och folkminnets synpunkter och förslag

Insamling, bevarande och vetenskaplig bearbetning

Institutet för språk och folkminnen har en av Sveriges största samlingar med material om folklig kultur i Sverige, i detta ingår material som skildrar samernas kultur och språk. Den största samlingen finns vid Nordiska museet. Arkivsamlingarna utgörs av material som både har Isof som arkivbildare och som tillhör enskilda arkiv. Vid Isof förvaras huvuddelen av de samlingar som har en samisk koppling i Uppsala, och en mindre del i Umeå. Samlingarna omfattar tiden från slutet av 1800-talet fram till idag. Materialet består av uppteckningar, inspelningar, frågelistsvar, ordsamlingar, namnsamlingar, fältdagböcker, kartor, notböcker, fotografier och illustrationer. Det material i samlingarna som på ett eller annat sätt har en samisk koppling är på flera språk, bland annat svenska, finska och de samiska språken. Vid myndigheten finns även ljudande samiskt material. Isof har totalt ca 25 000 inspelningstimmor i digital form. I dessa samlingar finns information som kan öka kunskapen om språk och kultur i hela landet.

Det första materialet som samlades in till arkivet ingick i den nationella dokumentation av de dialekt- och kulturformer som i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet uppfattades vara hotade av den moderna erans industrialisering och urbanisering. Dit räknades bland annat samisk kultur och samiska språk.

Institutet bygger kontinuerligt vidare på arkivsamlingarna och 2015 förvärvades en privat samisk samling som bland annat speglar Karesuandosamernas vandringar till sommarvistena på de nordnorska öarna. Folkminnesverksamheten arbetar på flera sätt med bl.a. samisk kultur. Det rör sig om dokumentations- och forskningsprojekt, utlån av arkivmaterial och verksamhetsrelaterade föremål till utställningar samt kunskapsspridning via besvarande av frågor, arkivvisningar, webbutställningar, föredrag, bokpubliceringar etc.

De samiska samlingarna är inte särredovisade, utan är integrerade med annat material i arkivet. Detta eftersom det inte finns en fast gräns mellan samiskt å ena sidan och nybyggarkultur, finsk och meänkielisk kultur etc. å andra sidan. Arkivets samlingar hänger ihop. I Isofs arkiv finns även omfattande namnsamlingar för hela Sverige, även för de delar av Sápmi som ligger inom landets gränser. Institutet bedriver kontinuerligt insamling och dokumentation av och forskning kring samiska ortnamn. Detta sker i samarbete med samebyar och organisationer samt forskare och enskilda talare av samiska.

Arkivansvar

Isof anser att nuvarande arkivansvar måste upprätthållas för att möjliggöra ett långsiktigt och ansvarsfullt bevarande och tillgängliggörande av viktiga delar av vårt kulturarv. Att splittra samlingar är ett allvarligt ingrepp och kan få mycket negativa konsekvenser för möjligheten att bevara materialet ordnat på lång sikt. I många fall har också de som donerat material eller lämnat uppgifter gjort detta för att materialet skulle ingå som en del i de arkiv som myndigheten förvaltar. Isof ställer sig samtidigt mycket positivt till ett långtgående samarbete med Sametinget för att säkerställa att de samlingar som rör samisk kultur och samiska språk förvaltas och tillgängliggörs på ett sätt som tillmötesgår samiska intressen.

Isof vill peka på den s.k. proveniensprincipen, som ligger till grund för det svenska arkivväsendet. Den bygger på respekt för arkivens ursprungliga sammanhang och innebär att insamlat material bevaras i de samband de har uppstått. En arkivsamling ska, enligt proveniensprincipen, betraktas som en orubbad helhet; handlingarna utgör ett led i ett händelseförlopp och kan inte förstås isolerade från sitt sammanhang. När förslag väcks som innebär någon typ av förändring av befintliga arkiv, är det därför nödvändigt att ta hänsyn till de principer som arkiven är uppbyggda utifrån. Vissa delar av myndighetens samlingar är dessutom donerade till institutet för att det insamlade materialet ska knytas till en forskningsmiljö där man har ett helhetsperspektiv och även besitter expertkunskaper om språk, dialekter, namn eller folkminnen. Myndigheten är medveten om att en enskild arkivbildare aldrig kan utgöra en alltigenom objektiv eller neutral behållare för den tid, miljö eller objekt den skildrar. Arkiv är en spegling av samhället och kan som ett resultat av det ofta vara präglade av majoritetssamhällets perspektiv. Den assimilering och marginalisering som exempelvis samerna har utsatts för kan naturligtvis reflekteras också i arkiven. Därför pågår ett kontinuerligt arbete med att inte bara bevara och tillgängliggöra samlingarna utan även belysa dem utifrån aktuell forskning och samhällsdebatt.

- Isof förespråkar att Sametinget ges ekonomiska möjligheter att bygga upp en egen arkivkompetens för att tillsammans med andra institutioner kunna vara ett stöd för t.ex. enskilda arkivhållare, organisationer och myndigheter när det gäller samiska arkiv- och kulturarvsfrågor.
- Det finns behov av att stärka arbetet med samtidsdokumentation av samisk kultur, vardagsliv och språk. Förslagsvis bör detta ske genom att ökade medel för ändamålet tillförs Åjtte eller någon annan kultur- eller forskningsinstitution som geografiskt ligger i eller geografiskt nära Sápmi.
- Regeringen kan, genom förtydligade uppdrag till berörda kulturarvsinstitutioner och till Sametinget, främja utökad samverkan mellan de arkivhållare som innehar samiskt material.
- Isof ser ett behov av att genom utökade digitaliseringsinsatser förstärka den generella kunskapen i samhället om samiskt kulturarv och språk.

Forskning

Isof vårdar Sveriges språk, minnen och mångfald. Den övergripande målsättningen med forskningsverksamheten är att fördjupa kunskapen inom våra ämnesområden. Forskningen är en förutsättning för att verksamheten ska kunna bedrivas på vetenskaplig grund. Ett viktigt uppdrag för myndigheten är att förmedla vetenskapliga rön inom våra områden, även sådana som är ett resultat av andra aktörers forskning. I många fall verkar Isof inom områden där den forskning vi behöver för vår verksamhet inte alls, eller endast i mycket begränsad omfattning, bedrivs av andra. Att grundforskning inom våra ämnesområden bedrivs av våra medarbetare är på så vis en förutsättning för att det övergripande uppdraget ska kunna genomföras. Vid Isof bedrivs ett antal långsiktiga projekt, ordböcker och ortnamns- och personnamnsserier, som saknar motsvarighet vid lärosätena. Dessa projekt bidrar till det långsiktiga uppbyggandet av kunskap inom våra verksamhetsområden genom vetenskaplig bearbetning av samlingarna. Projekten gör också samlingarna mer tillgängliga för vidare forskning. Isof är öppet för samarbete, gärna ämnesöverskridande, och våra

forskare är aktiva i nationella och internationella nätverk. Isof strävar efter att vara tillgängligt, folkbildande, aktuellt och ta tillvara digitaliseringens möjligheter.

Institutet har unika förutsättningar för forskning och forskningsinriktad utveckling i kraft av myndighetens samlingar. För att förutsättningarna ska kunna komma den vetenskapliga verksamheten till godo är det avgörande att kopplingen mellan samlingar, kunskapsförmedling och forskning upprätthålls. Härvid är de forskningsförberedande insatserna viktiga, såsom digitalisering av relevant material, insamling och bearbetning av material och transkribering av inspelningar. Syftet med Isofs infrastrukturella satsningar är dels att göra materialet mer tillgängligt såväl för interna och externa forskare som för en intresserad allmänhet, dels att göra det möjligt att ställa nya forskningsfrågor till de äldre samlingarna, ofta genom nya metoder att söka i och behandla materialet. Ambitionen är också att aktivt bidra till att utveckla digitala metoder och verktyg för humanistisk forskning inom våra ämnesområden.

En grundbult i den fria forskningen är att den inte ska vara politiskt styrd och att det ska finnas armslängdsavstånd mellan politiskt beslutsfattande och genomförande av forskning.

Isof delar inte alla Sametingets slutsatser och ställningstaganden, men vill framhålla att samarbete och nätverksbildande inom området gagnar alla parter. Isof anser att myndighetens uppdrag ska kvarstå i nuvarande form.

Förslag till åtgärder

Institutet för språk och folkminnen föreslår att:

- Regeringen förtydligar det statliga ansvaret för samiskt kulturarv genom att ge Sametinget resurser för att bygga upp en arkivkompetens vid myndigheten.
- Regeringen ger stöd till kulturarvsmyndigheter för att kunna digitalisera arkivmaterial med koppling till urfolket samerna och de samiska språken.
- Regeringen ger Sametinget i uppdrag att skapa ett nätverk för att stödja samiska föreningar, organisationer och institutioner att utveckla kompetens och medvetenhet kring arkivering av samiskt kulturarv. För detta bör även resurser tilldelas.

Källor och referenser

Árbediehtu – Sametingets policydokument för traditionell kunskap (2010). Sametinget

Europarådets ramkonvention om skydd av nationella minoriteter (SÖ 2000:2) (1995), artikel 5.1. Utrikesdepartementet

FN:s deklaration om urfolks rättigheter (UNDRIP) (2007) Förenta nationerna, artiklarna 11, 31.1-2

Förordning (2007:1181) med instruktion för Institutet för språk och folkminnen, 1 kap §§ 1-2. Kulturdepartementet

Holmberg, Ingrid Martins, Saltzman, Katarina och Andersson, Sarah (2018). *Att ge plats*, s. 20, 28. Göteborg/Stockholm, Makadam

Internationell konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (ICESCR) (1996) Förenta nationerna, artikel 1.1

Internationell konvention om medborgerliga och politiska rättigheter (ICCPR) (1966) Förenta nationerna, artikel 27

Kulturpolitiskt handlingsprogram 2018-2021, s. 6, 8f, 12. Sametinget

Kungörelse (1974:152) om beslutad ny regeringsform, 1 kap. § 2. Justitiedepartementet

Lag (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk, 1 kap § 4. Kulturdepartementet

Proposition (2016/17:116) Kulturarvspolitik, s. 176ff. Kulturdepartementet

Sametingets årsredovisning 2018, s. 9, 16f, 21ff, 32f, 39f. Sametinget

Övriga källor:

<https://www.arkisto.fi/sv/material/material-i-riksarkivet/materialet-p%C3%A5-samisk-arkivet>

<https://www.arkivverket.no/om-oss/samisk-arkiv>

<https://riksarkivet.se/nyheter-och-press?item=114573>

Bilagor

Bilaga 1: Inkomna skriftliga synpunkter

- a) Ájtte
- b) Arjeplogs sameförening
- c) Bágo
- d) Föreningen Álgguogáhtie
- e) Föreningen Hijven
- f) Gaaltje
- g) Kiruna sameförening
- h) Landspartiet Svenska samer
- i) Orrestaare saemien sibrie
- j) Renägarförbundet
- k) Riksorganisationen Same Ätnam
- l) Samefolket
- m) Samernas Utbildningcentrum
- n) Sameskolstyrelsen
- o) Silbonah
- p) Storlule sameförening
- q) Svenska Samernas Riksförbund SSR
- r) Vadtejen saemiej sijte
- s) Vaisa sameförening

Bilaga 2: Minnesanteckningar 2018-10-04 samrådsmöte på Ájtte

Bilaga 3: Synpunkter AIDA-projektet 2019-04-12 Ájtte